

- **Fazlurrahman, *İslam*, Prof. Dr. Mehmet Dağ, Prof. Dr. Mehmet Aydın, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014, 368 s.**

Değerlendiren: Merve OCAK*

Modern İslam düşüncesinde ayrı bir yeri olan Fazlurrahman'ın kaleme aldığı eserler birçok kişiyi etkilemiştir. Bir İslam düşünürü olan Fazlurrahman'ın babasının teşvikiyle yöneldiği modern eğitiminin meyvelerinden olan ve onun İslamî Araştırmalar Enstitüsü'nün genel müdürlüğünü yaptığı dönemde neşredip *İslam* adını verdiği bu eser, 14 ana başlıktan meydana gelmiştir. Yazarın *İslam* kitabı Ankara Okulu Yayınları tarafından 2014 yılında çevrilmiştir. Çevirenler Prof. Dr. Mehmet Dağ ve Prof. Dr. Mehmet Aydın kitabın ilk sayfalarında yer alan *Fazlurrahman ve İslam Modernizmi* başlığı altında *Fazlurrahman'ın Modernizm Öncesi İhya Hareketleri, Klasik (İslamî) Modernizm, Yeni İhyacılık, Çağdaş İslam Modernizmi* ve *Problemleri ve İslam Modernizminin Zayıf Yanları* gibi konulardaki görüşlerine yer vererek okuyucunun kitabı daha iyi kavramasını sağlamıştır.

Yazar, 'Giriş' kısmında Hz. Peygamber (s.a.s) döneminden başlayarak günümüze kadar Müslüman sayısının artışındaki nedenlere değinmiştir. Fazlurrahman 'Hz. Muhammed' başlığında Hz. Peygamber'in (s.a.s) hayatını özetledikten sonra Kur'an'a yöneltilen bazı iddiaları çürütmüştür. Bunlardan biri, Kur'an'ın mutlak tektanrıcılığının aslının çöl hayatının tam bir tekdüzeliğine dayandığı nazariyesidir. O'na göre, Hz. Muhammed'in (s.a.s) öğretisi bedevi bir ortamda değil, Mekk'e'nin ticari çevresinde vahyedilmiştir ve Kur'an gerçekte göçebelik hakkında şiddetle tenkitçi bir tavır takındığından bu iddialar geçersizdir (s. 54). Fazlurrahman daha sonra, Hz. Peygamber'in (s.a.s) Mekke ve Medine'de yaşadığı zorluklara rağmen başarısız olmamak için gösterdiği çabaya, Mekke'den Medine'ye hicretin nedenlerine değinmiştir. O'na göre Hz. Muhammed (s.a.s) savaşçı bir peygamber olmasına rağmen kendisine karşı savaşılmayıp amacını barışla elde edecek durumda savaşa başvurmak gibi bir arzusu hiçbir zaman bulunmamıştır. Yazar, Hz. Peygamber'in (s.a.s) hayatını incelediğinde keskin siyasi ve idari zekâsından çok etkilendiğini dile getirmiştir. O'na göre, Hz. Muhammed'in (s.a.s) başarılarının uzun vadede kaç kadınla evlendiğine, hatta son derece parlak bir görevde elde ettiği ba-

* Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans Öğrencisi

şarılara göre değil, insanlığa bıraktığı mirasına, başka bir deyişle, hem onun ortaya koyduğu idealler dizisi, hem de bu idealleri gerçekleştirmede izlediği somut yola göre değerlendirilmesi gerekir (s. 66-75).

Yazar ‘Kur’an’ başlığında Kur’an nedir sorusuna niteliksel ve nicelik açısından cevaplar vermeye çalışmış, ibadet ve inanç terimleri üzerinde durmuş ve bunların Kur’an’daki yerine değinmiştir. Fazlurrahman, Kur’an’ın temel hareket noktasının ahlâki olduğunu ve buradan onun sosyal adaleti olduğu kadar tektanrıcılığı da vurguladığının ortaya çıktığını belirtmiştir. O’na göre Ahlâk Kanunu değişmez: O, Allah’ın ‘emri’dir. İnsan Ahlâk Kanununu ne meydana getirebilir ne de ortadan kaldıracaktır. O, bu kanuna boyun eğmek zorundadır. Bu boyun eğme hususuna, İslam ve onun hayattaki uygulamasına da ibadet veya ‘Allah’a kulluk’ adı verilir (s. 79). Fazlurrahman, sonraki başlığı ‘Kur’an’da Yasama’ da Kur’an’ın her şeyden önce bir dini ve ahlaki ilke ve uyarılar kitabı olduğunu, hukuki bir belge olmadığını söylemiş ve Kur’an’ı Kerim’den alkol kullanma yasağını örnek vererek bizzat yasamanın tabiatı ve işlevi bakımından Kur’an’ın takındığı negatif tutumu okuyucuya göstermiştir. Yazara göre Kur’an’ın en önemli hukuki hükümleri ve genel islahata yönelik beyanları kadınlar ve kölelik kısmında olmuştur. Kur’an kadına tam bir kişilik sağlamıştır (s. 86).

Fazlurrahman, ‘Hadisin Doğuşu ve Gelişmesi’ ismini verdiği bölümünde Hz. Peygamber’in (s.a.s) hayattayken gerek vahiy vasıtasıyla gerekse kendi söz ve davranışlarıyla Müslümanların tek dini ve siyasi rehberi olduğunu söylemiş ve hadis ilminin doğuşundan bahsetmiştir. Batılı araştırmacılardan Goldziher ve Margoliouth’un görüşlerine yer veren yazar Hz. Peygamber (s.a.s) Kur’an’ın neresinde Allah’la birlikte zikredilmişse bunun sadece Kur’an’ın içeriğiyle ilgili olduğu iddiasını reddetmiştir. Devamında ‘Hadis ve Sünnet’ başlığında hadis ve sünnetin ayrı ayrı anlamlarını incelemiş ve bu iki terimin farklılıklarına değinmiştir. Fazlurrahman hadis ve sünnetin Hz. Peygamber’den (s.a.s) sonraki ilk merhalede zaman-
daş ve aynı özden olduğunu, ancak sünnet kavramı sözsüz, fiili gelenek anlamına geldiği için birbirini izleyen nesillerde ister istemez fiili sünnet anlamına büründüğünü ve zamanla bidat kavramının karşısında yer bulduğunu anlatmıştır. Yazar, Müslümanların hadisin gelişmesi ile ilgili samimi ve ağırbaşlı bir araştırmaya girişmelerini arzu etmiştir. Çünkü bu, bir yandan İslam ümmeti ile Hz. Peygamber (s.a.s), bir yandan da İslam ümmetinin itikadî ve amelî evrimiyle hadisin gelişmesi arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koyacaktır.

Yazar ‘İslam Hukukunun Yapısı’ başlığında peygamberliğin ilk dönemlerinde hukukun bir kaynağı olarak sünnetin Kur’an’la nasıl aynı değere yükseltildiğini ve

kıyas ve reyin hukukta nasıl yer bulduğunu açıklamıştır. Ardından 'İcma' başlığında eş-Şafii'nin görüşlerine yer veren Fazlurrahman'a göre icma uzvi bir faaliyettir. Bir organizma gibi hem işlevini yerine getirir hem de gelişir. Her an üstün bir işlevsel geçerliliği ve görüşü vardır. Bu anlamda kesindir fakat aynı zamanda yaratma, özümseme, tadil etme ve reddetme faaliyetlerinde bulunur. İşte bu nedenledir ki, icmanın teşekkülü herhangi bir müessesenin varlığına bağlı kılınmaz (s. 132).

Fazlurrahman 'Şeriat' başlığında şeriatın din teriminden ayrıldığı noktalara değinmiştir. Ona göre şeriatın yandaşı dindir. Din, kelime olarak boyun eğme ve izleme anlamlarına gelir. Şeriat yolun tayini ve onun gerçek sahibidir ancak, din yolun izlenmesidir ve sahibi Allah'tır. Şeriat ve din 'yol ve onun muhtevası' açısından aynı anlama geldiğinden birbiri yerine kullanılabilir. İlimle fıkıh arasındaki karşıtlığa değinen Fazlurrahman'a göre ilim bazen sarsılmaz bir biçimde bize dışarıdan verilmiş ve objektif bir şey olduğu halde fıkıh, bir bilginin kendi kişisel anlayışını temsil eder ve objektiftir (s. 161-163). Yazar 'Felsefe Hareketi' bölümünde çeşitli filozofların görüşleri üzerinde teker teker durmak yerine bu filozoflarca varılmış olan, İslam inancını ilgilendirdiği kadarıyla genel bir birlik arz eden İbni Sina'nın görüşlerini okuyucuya aktarmayı tercih etmiştir. O'na göre İslam'da felsefe, günümüz ilim adamlarının savdukları gibi Gazali'nin hücumuyla yıkılmamıştır. Ne var ki tasavvufun etkisiyle onun karakterinde köklü bir değişiklik olmuş, objektif hakikatin mahiyetini anlamak için gösterilen akli bir çaba neticesinde felsefe bu hakikatle uyum içerisinde yaşamak gayesiyle ortaya konan ruhani bir çaba şekline dönüşmüştür (s. 192).

Fazlurrahman 'Tasavvuf' başlığında Sûfilîğin doğuşundan bahsetmiştir. O'na göre sûfi itici güç Hariciliğe ve onun doğurduğu siyasi tartışmalara şiddetli bir tepki olarak ortaya çıkan inzivaya çekilme politikasından güç almıştır. Sûfi hayat tarzı, kabul gören bir yaşama şekli olarak yaygınlaştıkça sûfi terimi de yavaş yavaş eski zuhhâd ve nussâk terimlerinin yerini almaya başlamış ve bu terimler sûfiyane bir temayül içinde bulunan erkek ve kadınlar için kullanılmıştır. 'Sûfi' adı kaynak itibarıyla bu insanların zühdün ve dünyayı reddetmenin bir işareti olarak giydikleri elbisenin hammaddesi olan 'sûf'tan yani 'yün'den gelmektedir (s. 198). Yazar ortaçağ İslam dünyasının en büyük siması olarak nitelendirdiği Gazali'nin İslam dünyasındaki etkisinin ölçülemez olduğunu dile getirmiştir. O, tasavvufu dinin bütünleyici bir parçası haline getirerek Sünnî İslam'ı yeniden kurmakla kalmamış, aynı zamanda tasavvufu gayri İslami unsurlardan ayıklayarak ıslah etmiş ve onu Sünnîliğin hizmetine sunmuştur (s. 208).

'Fırkalarla İlgili Gelişmeler' bölümünde yazar Hariciliğin, Mutezilenin ve Şia'nın kollarından ve bu kolların görüş farklılıklarından bahsetmiştir. O'na göre Sünnî

İslam'da görülen Mehdi fikrinin oluşması ve gelişmesi esas itibarıyla Şiiliğin 'İmam' nazariyesinden gelmektedir. Yazara göre, her ne kadar Ortaçağın Müslüman mezhep tarihçileri, İslam'da çok sayıda fırkanın ortaya çıktığı izlenimini vermekte ve 'Ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacak, fakat bunlardan yalnız biri kurtulacak' şeklinde rivayet edilen hadise dayanarak bu fırkaların sayısını gerçekten yetmiş üçe çıkarmak için gayretseler de o, Goldziher ve başka ilim adamlarının da işaret ettikleri gibi, bunların çoğu 'fırka' olmayıp fıkıh ve kelam ekolleridir (s. 238). Bu bakımdan, İslam tarihinde tamamen doktrin farkları üzerine kurulan bir fırka bulmaya çalışmak boşuna emek tüketmek olur. Daha sonra Fazlurrahman 'Eğitim' konusunda eğitim müesseselerinin biçimi ve yayılışını anlatmıştır. Yazara göre teşkilat açısından bakılırsa medrese sistemi Osmanlı İmparatorluğu'nda en yüksek noktasına ulaşmıştır. Osmanlı'da medreseler sistemli bir biçimde Şeyhülislam'ın yönetimi altında dikkate değer idari bir beceri ve ustalıkla tesis edilmiş, yardım görmüş ve korunmuştur. Ulema mertebeler halinde teşkilatlanmış ve Osmanlı toplumunda hemen hemen bir kast haline gelmiştir. Şah Veliyullah'ın eğitim programındaki tıp, matematik ve astronomi gibi derslerin varlığına dikkat çeken Fazlurrahman medrese eğitiminin İslam eğitiminin bütününe temsil edemeyeceğini söylemiştir (s. 259-266).

'Modernizm Öncesi İslahat Hareketleri' bölümünde Fazlurrahman, Sünniliğin Sûfilikle olan ilişkisine değinmiştir. O'na göre ulema ile sûfilik arasındaki ittifakın tarihi sûfilığe ait ahlaki sâikin yeniden canlandırılmasının bir tarihidir. Yazar Vehhabiliği halk sûfilığının en önemli faktör haline geldiği asırlarda İslam ümmetinin basamak basamak içine düştüğü ahlaki çöküntüye karşı ortaya çıkan şiddetli bir tepki hareketi olarak tanımlamış, daha sonra Afrika ve Hindistan'daki ıslahat hareketlerine değinmiştir. Yazar 'Modern Gelişmeler' başlığında Müslüman modernist Cemalettin Afgani'nin eğitim kurumlarındaki müfredat programlarını genişleterek felsefi ve ilmi disiplinlerin işlenmesi ve genel eğitim reformlarının yapılması için verdiği mücadeleyi anlatmıştır. O'na göre İslam yeni cereyanları bazen özümseyerek, bazen reddederek, bazen de kendisini onlara uydurarak bütün bu meydan okumaların üstesinden gelmeyi başarmıştır. Fazlurrahman'a göre İslam ne milliyetçilik ne de emperyalizmdir; o, sunî sınırları ve ırk ayrılıklarını kendi üyelerinin sosyal ufkunu daraltmak için değil, sadece karşılıklı münasebetleri kolaylaştırmak için kabul eden bir Milletler Cemiyetidir (s. 313).

Fazlurrahman 'Miras ve Muhtemel Gelişmeler' adını verdiği son bölümünde siyasetle ilgili görüşlerini anlatmıştır. O'na göre, Müslüman'ın siyaset alanında kendi tarihini açık bir değerlendirmeye tabi tuttuktan sonra yerine getireceği görev, bu konudaki Sünni görüşü yeni bir anlatıma kavuşturmak, toplumun ve devletin istik-

rar ve dayanışmasını, daha sonra halkın geniş çapta ve faal olarak devlet ve hükümet işlerine katılmasını teminat altına almak için yeterli kurumları tesis etmektir. Bu esaslar tam olarak yeniden ifade edildiği takdirde sağlam bir İslami devlet anlayışı doğacaktır (s. 327-328).

Sonsöz bölümünde yazar birkaç tespitine yer vermiştir. Bunlardan biri İslam dünyasının kendi kendini ihya etmedeki başarısızlığıdır. Fazlurrahman'a göre İslam'ın hem hususiyeti hem de pratikliği, yeryüzünde ahlâk temeline dayalı bir sosyal düzen kurmaya yönelik iyi niyetli bir çaba ile gösterilmelidir. Eğer Müslüman, bu göreve başarıyla teşebbüs edebilirse, Kur'an'ın temel hamlesini uygulamaya koymuş ve intihardan başka bir şeymiş gibi görünmeyen durumdan insanlığı kurtarmış olacaktır. Bunu yapmazsa, onun için geride önemsiz, boş ve mağrur bir kendi kendini tatmin duygusuna dalmaktan başka çok az şey kalır (s. 356).

Sonuç olarak Fazlurrahman'ın *İslam* adını taşıyan bu çalışması kendisinin ilmi görüşlerini yansıttığı gibi Çağdaş İslam düşüncesine de katkı sağlamıştır. Dolayısıyla bu çalışma çağdaş İslam düşüncesinde yapılacak olan çalışmalarda kaynak olabilecek ve üzerinde düşünülmesi gereken çalışmalardan biridir. Yazar, İslam hakkında sadece bilgi vermeyi değil, aynı zamanda onu çeşitli açılardan yorumlamayı gaye edinmiştir ve bunu ustalıkla başardığını söylemek mümkündür.